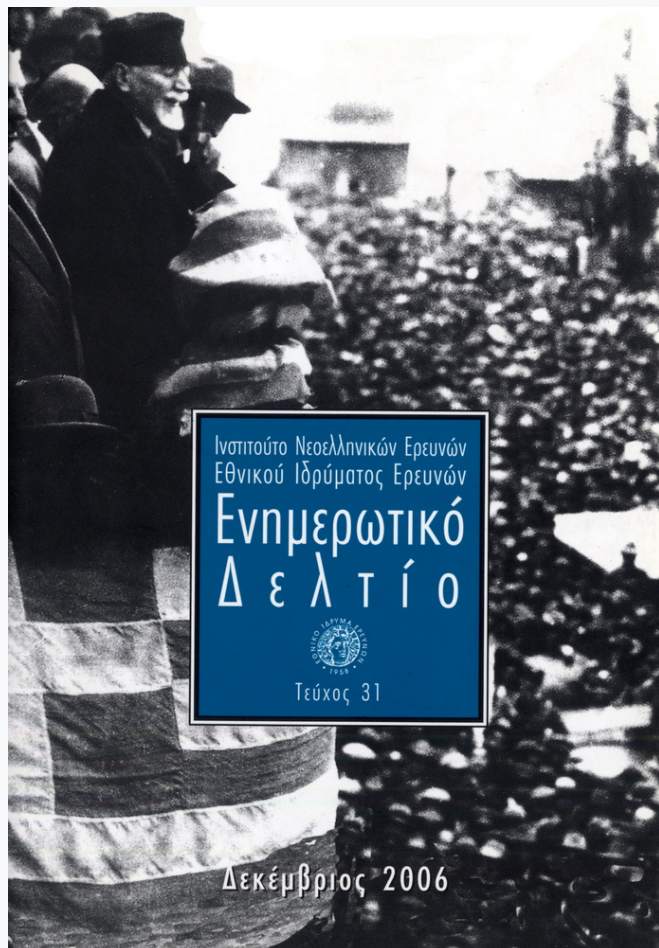

Ενημερωτικό Δελτίο

Τόμ. 31 (2006)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

doi: [10.12681/news.48](https://doi.org/10.12681/news.48)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ. (2008). *Ενημερωτικό Δελτίο*, 31, 102–108. <https://doi.org/10.12681/news.48>

Διδακτορικές Διατριβές

Κυπριανός Δ. Λούης,

Μορφές οικονομικών σχέσεων στην Κύπρο (1817-1839). Ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης και τα τσιφλίκια Μόρφου και Derviş Efendi,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2006, 3 τόμοι, 456 σελ. + πιν. 54, διαγράμ. 29, χαρτ. 2, παράρτημα, επίμετρο.

Επιβλέποντες καθηγητές: Βασίλης Κρεμμυδάς, Γεώργιος Παπαγεωργίου, Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης.

Κύρια πηγή της διατριβής αποτελεί το "κατάστιχο δοσοληψιών" του Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη, άγνωστου έως τώρα εμπόρου και διοικητικού παράγοντα της Κύπρου. Ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης (γεν. τέλη 18ου αι.; - θάν. μετά το 1857) επιτελούσε συγκεκριμένες λειτουργίες στην κυπριακή αγορά. Ήταν ο τύπος του κεφαλαιούχου που εκμεταλλευόταν τα διοικητικά και οικονομικά πλεονεκτήματα της θέσης του, τις οικογενειακές καταβολές, τις πολιτικές προσβάσεις του καθώς και τις επιχειρηματικές δραστηριότητές του για να πετύχει τους οικονομικούς του στόχους.

Τα ποσοτικά δεδομένα του καταστίχου του (Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, αρ. IV) αποκαλύπτουν όψεις των οικονομικών σχέσεων και συναλλαγών της εποχής του. Στην εξεταζόμενη περίοδο, το κατάστιχο είχε γενική αποδοχή σαν το κατεξοχήν αποδεικτικό στοιχείο έντιμων εμπορικών συναλλαγών. Η τήρηση καταστίχων με στατιστικού τύπου καταγραφές, υπάκουε σε κάποιους κανόνες ήδη καθιερωμένους από την εμπορική

πρακτική και επέτρεπε στον Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη να παρακολουθεί την κίνηση (περιεχόμενο, τεχνική ελέγχου και αποπληρωμής) των λογαριασμών του. Οι καταγραφές του καταστίχου μάς πληροφορούν για τα εξής: (α) Για τους μεγάλους όγκους των εμπορικών εργασιών του Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη, (β) για την τυπολογία εξειδικευμένων τόπων παραγωγής και (γ) για τα τοπικής ή μικρής κλίμακας εμπορικά δίκτυα. Το κατάστιχο περιέχει εγγραφές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (περιεχόμενο, διάρθρωση, συνοδευτικές πληροφορίες) που έδιναν στον έμπορο τη δυνατότητα να ελέγχει (α) τις δοσοληψίες με τους ανταποκριτές του, (β) την ποιότητα των συνεργατών του, (γ) την κίνηση των διάφορων εμπορευμάτων.

Η αποδέσμευση του πλέγματος των σχέσεων που καταγράφηκαν στο κατάστιχο απαίτησαν δύσκολους συνδυασμούς θεματικών ταξινομήσεων και δύσκολους υπολογισμούς (αναλογική, ποσοτική και ποσοστιαία συσχέτιση των δράσεων). Για την επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων και την εξαγωγή των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν διάφορα εργαλεία ανάλυσης (ταμειακή ροή, οικονομικοί δείκτες, κερδοζημίες, ισολογισμός).

Η ανάλυση του καταστίχου αναδεικνύει τη φυσιογνωμία της επιχείρησης του Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη, ενός επιχειρηματία που σχεδίαζε σε βάθος χρόνου εκμεταλλευόμενος την κατάλληλη συγκυρία για πλουτισμό. Μέσα από την επινοητικότητα και επιχειρηματική στρατηγική που υιοθέτησε για εξασφάλιση χρηματοδότησης τόσο για τη διακίνηση προϊόντων όσο και για την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων, όπως την εκμίσθωση φορολογικών προσόδων και τσιφλικιών, βλέπουμε έναν

τύπο εμπόρου πλήρως ενταγμένο στις λειτουργίες της σύγχρονης αγοράς. Παράλληλα με τις άλλες δραστηριότητές του, ο Γ.Μ. λειτουργήσε μικρές εταιρικές συμπράξεις και μονοπωλιακού τύπου εκμετάλλεύσεις. Η επιχειρηματική στρατηγική που υιοθέτησε ο Γ.Μ. ώστε να λύσει το πρόβλημα της χρηματοδότησης μέσω της συγκέντρωσης των "βιομηχανικών" προϊόντων (εμπορευμάτων), η εξεύρεση διαφορετικών τρόπων εκμετάλλευσης των προϊόντων, οι παράλληλες εμπορικές συμπράξεις και εκμισθώσεις (φόρων, προσόδων, τσιφλικιών), χαρακτήριζαν την τυπολογία και αναδείκνυν την ιδιαιτερότητα της επιχείρησής του. Για τον Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη, το πρωτεύον από την εμπορική διαμεσολάβησή του προς τους Ευρωπαίους μεγαλεμπόρους, (με τους οποίους επίσης συναλλασσόταν), ήταν η δυνατότητα να διαχειριστεί μεγάλα χρηματικά ποσά μέσω συναλλαγματικών που του χορηγούσαν. Δεν προσέδιδε ιδιαίτερη σημασία στην αμοιβή που προέκυπτε για τον ίδιο από την εμπορική διαμεσολάβησή του. Άλλωστε η σχέση που ανέπτυξε με τους Ευρωπαίους δεν ήταν μόνο εμπορική αλλά περιλάμβανε και άλλου είδους πράξεις, κυρίως χρηματιστικού και διοικητικού τύπου. Η σχέση του με τους ξένους μεγαλεμπόρους βασιζόταν στη σταδιακή αμοιβαία σχέση εμπιστοσύνης που αποκτήθηκε και αποτελούσε την απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία των συναλλαγών τους. Με τη συνεργασία ενός δικτύου μεσαζόντων που είχαν ισχυρή διασύνδεση με τους τόπους παραγωγής ή μέσω της εκχώρησης ομολογίας προθεσμίας εισπρακτέας προς τους παραγωγούς, ανέπτυξε ένα ευρύτατο δίκτυο εκμετάλλευσης των εμπορευμάτων και πρώ-

των υλών του τόπου για λογαριασμό εξαγωγέων και ξένων εμπόρων. Παράλληλα ήταν ιδιοκτήτης εργαστηρίου και αποθηκευτικού χώρου. Η δυνατότητα του Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη να εκμισθώνει φορολογικές και τσιφλικιακές προσόδους, προσέδωσε στην εταιρική σχέση μια διάσταση ιδιοκτησιακής πραγματικότητας.

Με την παρούσα μελέτη αναδεικνύεται ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων σε πολλά επίπεδα (τοπική οθωμανική εξουσία, κυπριακή εκκλησία, "Κοινό Κυπρίων", έμποροι, "εργαστηριάρχες", υπηρετικό προσωπικό, τεχνίτες, τοπικοί εργάτες κ.ά.) που προσδιορίζουν τις οικονομικές σχέσεις της υπό εξέταση περιόδου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική ιστοριογραφία παρουσιάζουν όσα λέγονται στο κείμενο της διατριβής για τον ρόλο της Εκκλησίας και του "Κοινού των Κυπρίων", στη διοίκηση και διαχείριση των φορολογικών προσόδων, καθώς και για την οργάνωση ταυτόχρονα της υπόδουλης κοινωνίας· παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή εμφανίζουν σημαντικές διαφορές με όσα συνέβαιναν με την υπόδουλη κοινωνία στον ελληνικό χώρο. Στην Κύπρο, η Εκκλησία διατηρούσε τον κυρίαρχο ρόλο στην οργάνωση του κυπριακού ελληνισμού, ενώ στον ελληνικό χώρο συμμετείχε ελάχιστα στη διοικητική οργάνωση της υπόδουλης κοινωνίας. Αναλόγως, το "Κοινό των Κυπρίων" είχε να διαχειριστεί σε κεντρικό επίπεδο τη δημογεροντική εξουσία, με ό,τι απέρρεε απ' αυτό, κάτι ανύπαρκτο στον ελληνικό χώρο.

Έτσι, στην Οθωμανοκρατούμενη Κύπρο των αρχών του 19ου αιώνα, προκειμένου να επιτύχει μια εμπορική —ή και άλλη— επιχείρηση, η κατοχή διοικητικής θέσης έμοιαζε αναγκαία. Η θέση του

Γραμματικού που κατείχε ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης, ήταν υψηλή διοικητική θέση και καταλαμβάνονταν από μέλη της "καλής" κοινωνίας, μορφωμένα. Ο πατέρας του ήταν ισχυρός διοικητικός παράγοντας και έμπορος, ενώ ο γάμος του με κόρη μεγαλεμπόρου και αρχιδημογέροντα έδωσε περισσότερη ώθηση στην οικονομική του κατάσταση και στο κοινωνικό του κύρος.

Τα δύο καίρια μεγάλα κεφάλαια έχουν να κάνουν με την προέλευση και με τη διάθεση του εμπορεύματος. Ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης ήταν διαχειριστής τσιφλικιών, προφανέστατα εμπορευματικών τσιφλικιών, και κατείχε διοικητικές θέσεις. Ήταν επίσης ιδιοκτήτης εργαστηρίου, εμπορικού καταστήματος δηλαδή λιανικής και χονδρικής πώλησης, γενικού εμπορίου, του τύπου "εδώδιμα-αποικιακά". Η διαχείριση των τσιφλικιών τού επέτρεπε, μέσω του πλεονάσματος ή του δικαιωμάτων του από τη φορολογία, να μετατρέπει ο ίδιος την παραγωγή σε εμπόρευμα και να τη διαθέτει μέσω του εργαστηρίου του σε άλλα εργαστήρια ή σε μεμονωμένους εμπόρους. Μαζί, οι διοικητικές θέσεις που κατείχε, του παρείχαν τη δυνατότητα να τροφοδοτεί με μεγάλες ποσότητες εμπορεύματος θεσμούς, για παράδειγμα τον αιγυπτιακό στρατό που από κάποιο χρονικό διάστημα και μετά είχε αναλάβει να διασφαλίζει τη συνέχεια της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο.

Δεν εμπορευόταν μόνο τα είδη που παράγονταν στα δύο τσιφλίκια ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης, αλλά αγόραζε κιόλας από άλλους εμπόρους της Κύπρου, ντόπιους και ξένους, προκειμένου το εργαστήρι του να διαθέτει όλα τα αγαθά που ζητούνταν και σε ικανοποιητικές ποσότητες

για να καλύπτει τη ζήτηση της αγοράς. Ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης μας αποκαλύπτεται ως ο τύπος του εμπόρου του ενταγμένου πλήρως στις λειτουργίες της σύγχρονης αγοράς, που δεν αρνιόταν όμως όσα μπορούσε να προσφέρει η διαχείριση τσιφλικιών, που λειτουργούσαν όμως αυτά με φεουδαρχικές λογικές.

Το Αρχείο Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη αποδεδειγμένα πληροφορεί, ύστερα από κατάλληλη επεξεργασία, και για άλλα κεφάλαια των εμπορικών πραγματικοτήτων στην Κύπρο κατά το χρονικό διάστημα στο οποίο αναφέρεται.

Οι εμπορευματικές καλλιέργειες, για παράδειγμα: βαμβάκι, μετάξι· κατόπιν χαρούπια. Πρόκειται για τον κεντρικό χαρακτήρα των ανταλλαγών σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, που τις ονομάσαμε ημιαποικιακές: από τις Χώρες της ανατολικής Μεσογείου εξάγονταν προς την Ευρώπη πρώτες βιομηχανικές ύλες· για την υφαντουργία κατά κύριο λόγο· έναντι βιομηχανικών και αποικιακών ειδών. Ανάλογα με την εκατέρωθεν ζήτηση. Ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης δεν μπορούσε να ξεφύγει από τον κανόνα: στις εισαγωγές του έπρεπε να καλύψει τις ανάγκες του εργαστηρίου του, τη ζήτηση από την πελατεία του δηλαδή. Ο ίδιος ο Γεωργάκης Μαρκαντωνίδης δεν ασχολήθηκε με εξαγωγικό εμπόριο παρά έμμεσα· τροφοδοτούσε δηλαδή τους εξαγωγείς και ξένους εμπόρους.

Ένα άλλο σημαντικό κεφάλαιο που εξετάζεται αναλυτικά στη διατριβή είναι οι πρακτικές ως προς την αγορά και την πληρωμή του εμπορεύματος. Επισημαίνεται η προαγορά, ένα ζήτημα που δεν το γνωρίζουμε καλά και που έχει να κάνει με σχέσεις εξάρτησης και εκμετάλλευσης του οικονομικά αδύναμου από τον ισχυρό.

Κάτι ανάλογο σημαίνει και ο τρόπος αποπληρωμής: απόσβεση χρέους του πωλητή στον αγοραστή ή πληρωμή φόρων του πρώτου από τον δεύτερο, στην περίπτωση που ο δεύτερος ήταν αγοραστής των φόρων, όπως συνέβαινε με τον Γεωργάκη Μαρκαντωνίδη. Αυτό το τελευταίο μας ανάγει σε προκαπιταλιστικές σχέσεις.

Η εκμετάλλευση των σχετικών πληροφοριών από τον συγγραφέα για τους μηχανισμούς φοροείσπραξης των οποίων παρουσίασε μια πλήρη εικόνα, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι χρησιμοποιούμενοι τρόποι φοροείσπραξης απέβλεπαν στην αύξηση του κέρδους από τον αγοραστή των φόρων.

Τέλος, ολόκληρο το δεύτερο μέρος της διατριβής αναφέρεται στους μηχανισμούς ενοικίασης και εκμετάλλευσης ταυφλικιών. Εδώ μας αποκαλύπτεται ένα πλέγμα σχέσεων, στο οποίο εμπλέκονταν ο κατακτητής, η τοπική Εκκλησία, η κοινοτική διοίκηση και το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης,
Symbiosis and friction in multiethnic Plovdiv / Philippoupolis: the case of the Greek Orthodox and the Bulgarians (1878-1906)
 Dep. of Byzantine and Modern Greek studies King's College, London, 2004.
Επιβλέπων καθηγητής:
Philip Carabott

Η διατριβή εξετάζει τη συμβίωση Ελλήνων και Βουλγάρων στη Φιλιππούπολη από την απελευθέρωση της πόλης μέχρι το ξέσπασμα του ανθελληνικού διωγμού του 1906, οπότε καταλήφθηκαν τα ελληνικά σχολεία και οι εκκλησίες και καταργήθηκε

de facto η ελληνορθόδοξη κοινότητα. Υποστηρίζεται ότι η σύγκρουση δεν ήταν καθολική και πολυεπίπεδη, αλλά επικεντρωνόταν στα μεσαία αστικά στρώματα των κρατικών υπαλλήλων και των ελευθέρων επαγγελματιών (ιατρών και δικηγόρων). Αντίθετα, οι ελίτ και τα εργατικά στρώματα, οι δύο πόλοι της κοινωνίας, επιδοκίμαζαν την ομαλή συγκατοίκηση και τον πολυεθνικό χαρακτήρα της πόλης. Εξετάζονται επίσης οι ταυτότητες του Έλληνα και του Βουλγάρου, οι οποίες ήταν ετεροπροσδιοριζόμενες με βάση την εκκλησιαστική υπαγωγή (πατριαρχικοί – εξαρχικοί) και τη σχολική προτίμηση. Ο ορθόδοξος πληθυσμός της Φιλιππούπολης λόγω μακραίωνων πολιτισμικών οσμώσεων και μεικτών γάμων ήταν κατά κανόνα δίγλωσσος και είχε μεικτή κουλούρα. Η διάκριση επομένως μεταξύ πατριαρχικών και εξαρχικών ήταν δυσδιάκριτη και πολλοί ορθόδοξοι, τόσο λαϊκοί όσο και κληρικοί, μεταπηδούσαν από τη μία εκκλησιαστική / εθνοτική ταυτότητα στην άλλη με γνώμονα τα υλικά συμφέροντά τους. Σε αντίθεση ωστόσο με τις μάζες, οι ελίτ είχαν σταθερή εθνική συνείδηση και ανταγωνίζονταν στο να προσεταιριστούν όσο το δυνατό περισσότερα άτομα από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις στην αντίστοιχη εθνική τους ομάδα (ελληνική ή βουλγαρική). Βεβαίως, κυρίαρχη τάση ήταν η αφομοίωση Ελλήνων στον βουλγαρικό εθνικό κορμό μέσα από μεικτούς γάμους και εξαιτίας της πίεσης που ασκούσαν οι κρατικές αρχές αλλά και το περιρρέον κοινωνικό περιβάλλον.

Για την καλύτερη κατανόηση αυτής της διαδικασίας σε τοπικό επίπεδο, ερευνώ την κρατική βουλγαρική νομοθεσία, νόμους ιθαγενείας, στρατολογικούς, εκ-

παιδευτικούς καθώς και ποικίλες αστυνομικές απαγορεύσεις που έθιγαν την ελληνική κοινότητα. Στα πλαίσια της ελληνοβουλγαρικής διαπάλης εντάσσω και την παρέμβαση του ελληνικού κράτους στα εκπαιδευτικά ζητήματα της ελληνορθόδοξης κοινότητας. Το ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους για την περιοχή εμφανίστηκε το 1858 με την εγκαθίδρυση ελληνικού προξενείου στη Φιλιππούπολη και εντάθηκε ύστερα από έκκληση των ιθαγυνών Ελλήνων το 1880. Ελαυνόμενοι από την αφομοιωτική πίσση των βουλγαρικών αρχών, οι Έλληνες διπλωμάτες παρενέβησαν ενεργά για την προστασία των ομογενών αξιώνοντας όμως σε αντάλλαγμα την πλήρη υποταγή των κοινοτικών αρχόντων στις επιταγές τους, κάτι το οποίο οι τελευταίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να αποδεχθούν—οι Έλληνες της Βουλγαρίας έθεσαν για πρώτη φορά αλυτρωτικά και αποσχιστικά αιτήματα μόλις το 1919.

Η διατριβή μου εξετάζει επίσης τις επιπτώσεις του εθνικισμού στην τοπική οικονομία, τις σχέσεις μεταξύ Ελλήνων, Βουλγάρων και Εβραίων εμπόρων και την εθνική σύνθεση των συντεχνιών και των μοντέρνων επαγγελματικών συσσωματώσεων και μετοχικών εταιρειών. Η πολιτική χειραφέτηση του βουλγαρικού κράτους από την απελευθέρωση και εξής έβλαψε εμφανώς το εμπόριο της Φιλιππούπολης και γενικότερα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Δύο έτη μετά την ανακήρυξη της βουλγαρικής ανεξαρτησίας (22 Σεπτεμβρίου/5 Οκτωβρίου 1908) δεκάδες έμποροι της πόλης είχαν κηρύξει πτώχευση και είχαν μεταφέρει την έδρα τους αλλού. Ανασκευάζοντας τους ισχυρισμούς τόσο της ελληνικής όσο και της βουλγαρικής βιβλιογραφίας αποδεικνύω ότι οι συντε-

χνίες της Φιλιππούπολης διατήρησαν μετά το 1872 και έως το 1906 την πολυεθνικότητά τους συμπεριλαμβάνοντας Έλληνες, Βουλγάρους, Εβραίους και μουσουλμάνους. Από την άλλη πλευρά, τα επαγγελματικά σωματεία είχαν μεν πολυεθνική σύνθεση αλλά τα αλλοεθνή μέλη τους ήταν επιρρεπή σε εθνικιστικές συγκρούσεις, ενώ οι μετοχικές εταιρείες συγκροτούνταν ως επί το πλείστον σε μονοεθνική βάση.

Το πρωτογενές υλικό της μελέτης μου προέρχεται από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών (ΑΥΕ), τα National Archives της Μεγάλης Βρετανίας, το Αρχείο Σταμούλη της Ακαδημίας Αθηνών, τα κατάλοιπα Αποστολίδη στα ΓΑΚ Αθηνών, το Περιφερειακό Κρατικό Αρχείο Φιλιππουπόλεως (Okružhen Dŭrzhaven Arhiv – Plovdiv), τα Κεντρικά Κρατικά Αρχεία της Σόφιας (Tsentralen Dŭrzhaven Arhiv), το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Βιβλιοθήκης Κυρίλλου και Μεθοδίου (NBKM/BIA), το Αρχείο της Βουλγαρικής Ακαδημίας των Επιστημών (ABAN). Ο ελληνικός και ο βουλγαρικός Τύπος της περιόδου αποτελεί επίσης πολύτιμη πηγή πληροφοριών. Τέλος, εξετάζονται τα απομνημονεύματα επιφανών Ελλήνων (Κοσμά Μυρτίλου Αποστολίδη, Σωτηρίου Αντωνιάδη, Αντωνίου Τούσα, Δημητρίου Βογαζλή) και Βουλγάρων (Ιωακείμ Γκρούεφ, Ιβάν Βάζωφ, Ιβάν Ευστράτιεφ Γκέσωφ, Ιβάν Σαλαμπάσεφ, Μιχαήλ Ματζάρωφ) Φιλιππουπολιτών της περιόδου καθώς ασφαλώς και η σχετική δευτερογενής βιβλιογραφία.

**Βασίλειος Γ. Μαραγκός, Παῖσιος
Χιλανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης.
Από την Ορθόδοξη Ιδεολογία στη
Διάπλαση της Βουλγαρικής Ταυτότητας,
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης,
και Δημόσιας Διοίκησης,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2006.
Επιβλέπων καθηγητής: Πασχάλης Μ.
Κιτρομηλίδης.**

Η μελέτη αναφέρεται στα ζητήματα τα σχετικά με τη διαμόρφωση της νεώτερης βουλγαρικής ταυτότητας κατά τα τέλη του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα. Αναλύεται η ιστορική περίοδος της μετάβασης από την προ-νεωτερική, προ-εθνική εποχή (κατά την οποία κυριαρχούσε η ορθόδοξη πίστη και ιδεολογία) προς την εποχή κατά την οποία άρχισαν να διαμορφώνονται οι παράμετροι της εθνικής βουλγαρικής ιδεολογίας και ετέθησαν οι βάσεις για τη διάπλαση της σύγχρονης βουλγαρικής ταυτότητας.

Η μελέτη επικεντρώνεται στον βίο, το έργο αλλά και την κληρονομιά των δύο σημαντικών προσωπικοτήτων που αποτέλεσαν σταθμούς στη διαδικασία μετεξέλιξης της βουλγαρικής αυτοσυνειδησίας, τον Παῖσιο Χιλανδαρινό (1722- ;1772), προηγούμενο του Χιλανδαρίου και συγγραφέα της Σλαβοβουλγαρικής Ιστορίας (1762), και τον Σωφρόνιο Βράτσης (1739-1813), τον συγγραφέα του πρώτου τυπωμένου νεώτερου βουλγαρικού βιβλίου (Κυριακοδρόμιον, Ρίμνικ 1806).

Η εισαγωγή της μελέτης αναφέρεται γενικά στο ζήτημα της ανάδειξης εθνικών κοινοτήτων μέσα στην ευρύτερη κοινότητα των Ρωμιών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στις διαδικασίες εξελληνισμού και κοινωνικής ανέλιξης των μη ελληνό-

φωνων ορθοδόξων, ειδικά των Βουλγάρων, και στον αμφίσημο τρόπο με τον οποίον αντιμετώπιζαν τους Βούλγαρους οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αλλά και οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής, ορθόδοξης κοσμοαντίληψης. Ειδικό κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη Βουλγαρία και στον πολιτισμικό της χαρακτήρα στη διαδρομή του 17ου και 18ου αιώνα, στο οποίο υπογραμμίζεται αφενός η επιβίωση στοιχείων του ελληνικού μεταβυζαντινού πολιτισμού στη Βουλγαρία παράλληλα με την καλλιέργεια της σλαβικής παράδοσης και η αυξανόμενη ακτινοβολία του ελληνικού πολιτισμού κατά την εποχή του Διαφωτισμού. Αναλύονται επίσης οι δεσμοί του βουλγαρικού στοιχείου με τον Άθωνα αλλά και το Κάρλοβιτς.

Το κύριο σώμα της μελέτης περιλαμβάνει την παρουσίαση και ανάλυση του βίου και του έργου του Παῖσιου Χιλανδαρινού και του Σωφρόνιου Βράτσης. Ειδικότερη έμφαση δίνεται στην ακτινοβολία και την απήχηση του έργου των δύο αυτών πρωτοπόρων του βουλγαρικού εθνικισμού, καθώς και στο ζήτημα της συμβολής της ελληνικής παιδείας στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας. Κατά την περίοδο δράσης του Σωφρόνιου, στις αρχές του 19ου αιώνα, αλλά και αργότερα, υπογραμμίζεται –παράλληλα με την καλλιέργεια της βουλγαρικής– η συνεχιζόμενη ακτινοβολία της ελληνικής γλώσσας ως μέσου πρόσβασης των Βουλγάρων στη νεωτερική παιδεία αλλά και ως μέσου επικοινωνίας, ενώ παρατίθενται πολυάριθμα παραθέματα από κείμενα που έχουν συνταχθεί στα ελληνικά από βούλγαρους λογίους. Τη μελέτη συμπληρώνει λεπτομερές επίμετρο στο οποίο διευκρινί-

ζεται το ζήτημα των ελληνικών πηγών του Κυριακοδρομίου του Σωφρονίου με βάση την παραβολή με τα ομότιπλα έργα του Αγαπίου Λάνδου και του Νικηφόρου Θεοτόκη.

Ο Σωφρόνιος χρησιμοποίησε για πρώτη φορά την ελληνική παιδεία όχι πλέον ως εναλλακτική λύση στην καθυστέρηση και τη 'βαρβαρότητα' των βουλγάρων αλλά ως εφαλτήριο για την ανάδειξη της βουλγαρικής γλώσσας και των ιδιαίτεροτήτων του βουλγαρικού λαού. Ενδιάμεσος σταθμός σε αυτήν την πορεία υπήρξε η ανθελληνική έκρηξη του Παΐσιου, ο οποίος είχε θέσει σε αμφισβήτηση, για πρώτη φορά κατά την προνεωτερική περίοδο, στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας της Οθωμανικής Ανατολής, τη διαδικασία "εκπολιτισμού" και κοινωνικής ανέλιξης των βουλγάρων μέσω της ενσωμάτωσής τους στην ελληνική παιδεία.

Το έργο και των δύο διανοητών χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της ορθόδοξης ιδεολογίας αλλά και από τη μερική έκθεση στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα του Διαφωτισμού όπως αυτή έφθανε στον χώρο της ορθόδοξης Ανατολής. Με το έργο τους άνοιξαν το δρόμο στις μεταγενέστερες γενεές διανοουμένων που έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη βουλγαρικής εθνικής ιδεολογίας.

Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές υποβάλλονται σε έλεγχο οι παραδεγμένες ιδέες σχετικά με τη συνέχεια του βουλγαρικού έθνους και υπογραμμίζεται η περίπλοκη εθνο-πολιτιστική εικόνα του πληθυσμού της Βουλγαρίας κατά τον 18ο

και 19ο αιώνα ενώ αναλύεται ο χαρακτήρας του εξελληνισμού ορισμένων ορθόδοξων κοινωνικών στρωμάτων και από μων στα πλαίσια του πολιτιστικού καταμερισμού εργασίας στην Οθωμανική Ανατολή. Σχολιάζεται επίσης το ζήτημα της ρευστότητας και της μεταβλητότητας των προσωπικών και συλλογικών ταυτοτήτων και παρατίθενται στοιχεία που αφορούν σημαντικές προσωπικότητες διανοουμένων της εποχής και συνδέονται με την εξέλιξη της βουλγαρικής ταυτότητας στη διαδρομή του 19ου αιώνα. Σχολιάζεται το ζήτημα της ταυτότητας μελών της οικογένειας του Πρίγκιπα Στέφανου Βογορίδη, ο οποίος ήταν απόγονος του Σωφρονίου Βράτσης αλλά διατήρησε έως το τέλος την ταυτότητα του υψηλόβαθμου Οθωμανού αξιωματούχου και την πίστη του στο Τάνζιματ.

Ανάμεσα στα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η εργασία πρέπει να υπογραμμιστούν εκείνα που αναφέρονται στον σημαντικό ρόλο της ελληνικής γλώσσας στη Βουλγαρία, «θετικό» και «αρνητικό», καθώς βαθμιαία το βουλγαρικό εθνικό κίνημα στράφηκε εναντίον της. Η ελληνική παιδεία και γλώσσα αποτελούν εξάλλου -σε διαφορετικό βαθμό πυκνότητας- σημαντικό κοινό πολιτιστικό υπόστρωμα αρκετών βαλκανικών εθνών.

Η μελέτη στηρίζεται στα πορίσματα της σύγχρονης έρευνας σχετικά με την ιστορικότητα του φαινομένου του εθνικισμού (Kedourie, Anderson, Smith, Gellner κ.ά.).